

OCJENE I PRIKAZI

Josip VAJS, Najstariji hrvatskoglagoljski misal, Zagreb 1948, Djela Jug. Ak. knj. 38, str. IX + 173 i 6 sn.

1. Ovo djelo bio je prof. Vajs obećao još god. 1910. u uvodu svoje odlične rasprave o hrvatskoglagoljskim brevijarima (Nejstarší breviář hrvatsko-hlaholský, Prag 1910, str. V). Iskupio je obećanje istom pod svoje stare dane, ali ipak još prije II. svjetskog rata, jer je njegov rukopis datiran god. 1938. Ali njegova je knjiga doživjela opću sudbinu ratnog razaranja te je — kad je njeno štampanje već bilo pri kraju — sva naklada propala kod prvog njemačkog bombardovanja Beograda (gdje se zbog ćirilskog sloga štampala). Nakon rata djelo je doživjelo obnovu te je izdano fotografskim putem u Zagrebu. To se na djelu, nažalost, i opaža u nekim tehničkim nedostacima, kao što su nejasnoća sloga i štamparske pogreške. Ovim je djelom prof. Vajs dao dragocjen prilog studiju hrvatskoglagoljske književnosti. Ono nije samo bibliografska nego i historijska i filološka studija, koju će odsada uzimati u ruke svatko, tko bude htio da se informira o glagoljskim misalima, onako kako se za brevijare služimo Vajsovom gore spomenutom studijom. Ipak ovo njegovo djelo nije općenito u onolikoj mjeri zadovoljilo, koliko ono o brevijarima.

U načinu obradbe Vajs se ovdje držao istog sistema kao u studiji o brevijarima. Naime, dao je bibliografski opis svih poznatih kodeksa misala, i to najprije rukopisnih, zatim štampanih prije Tridentinuma (na kasnija izdanja nije se nažalost obazirao); potom slijedi točniji bibliografski opis misala Vatikanske biblioteke sign. Illir. 4 (kao najstarijega hrvatskoglagoljskog misala) i analiza njegova sadržaja, jezika i grafije, a onda je u zasebnim poglavljima prikazano »Mjesto našeg misala među najstarijim staroslovenskim spomenicima i njegova važnost« te »Kanon najstarijeg glagoljskog misala«; slijede »Odabrani tekstovi misala (Illir. 4) isporođeni s tekstom misala kneza Novaka i s edicijom iz g. 1483«. Na kraju je dosta opširan francuski Résumé (str. 159—171). Budući da je knjiga bila završena već god. 1938., ona je već kod svoga izlaska god. 1948. ponešto zastarjela. Stoga je autor morao da se u dvije naknadne napomene, i to u jednoj iz g. 1940. (str. 117), a u drugoj iz g. 1947. (str. 173), s nekoliko riječi osvrne na noviju literaturu o predmetu. Na kraju priloženo je šest strana fotografskih snimaka ovog misala; jedna je od tih strana (fol. 167^v) reproducirana i na prednjim koricama.

Prof. Vajs je u ovih posljednjih 50 godina dao toliko mnogo priloga nauci o hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama, da je općenito stekao glas najboljega stručnjaka na polju slavensko-liturgijskih pitanja zapadne crkve. On je bio duša Staroslavenske akademije u Krku i stvarno njen jedini pravi naučni radnik, on je redigirao prvi glagoljski misal u latiničkoj transkripciji, on je rekonstruirao staroslavenski prijevod evanđelja i t. d. i t. d. Ovaj Vajsov najnoviji rad stvarno je rezultat njegova dugogodišnjeg bavljenja problemima slavenske liturgije zapadnog obreda, ma

da je izražen često u nekoliko škrtnih riječi. Neka mi ipak bude dopušteno, da uz prikaz ove njegove studije dodam i nekoliko svojih stvarnih primjedaba i dopuna.

2. U uvodu Vajs opravdava naziv »najstariji misal« za Vatikanski Illir. 4 kraj postojanja Kijevske i Bečke listiće, jer su ono samo dijelovi sakramentara, a ne misala. Stoga je u prvom poglavlju (»Najstariji odlomci hrvatskoglagoljskog misala«) progovorio o »Bečkim listovima« tek kao o mostu, koji spaja staroslavensku liturgiju zapadnog obreda na hrvatskom tlu sa slavenskom liturgijom u Velikoj Moravi (Kijeuskim listovima) i redom prihvaća o njima rezultate formulirane u studiji pok. profesora M. Weingarta »Hlaholské listy Vídeňské«, Prag 1938. Istom u bilješki na kraju knjige uspio je Vajs osvrnuti se na rezultate prof. J. Vašice, koji je i Kijevske listiće i kanon Najstarijeg hrvatskoglag. misala doveo u izravnu vezu s grčkom t. zv. liturgijom sv. Petra (ispor. raspravu J. Vašice u Byzantinoslavica VIII, g. 1946.). Vašica je stvarno došao do svojih otkrića potaknut Vajsovima studijama o glagoljskom kanonu u »Časopisu pro moderní filologii« XXV, 1939, i u »Acta academiae Velehradensis« XV (a popularnije je o tom pisao u hrvatskom listu »Sv. Cecilija« g. 1939).

Kanonu je prof. Vajs i u ovoj studiji o misalu posvetio naročitu pažnju: ne samo da je objelodanio sav tekst (str. 106—117) i poredio ga s tekstom u Novakovu misalu i u Prvotisku od g. 1483., nego je posebno iznio i analizirao rječničko blago njegova teksta, da bi dokazao jedinstven izvor našeg kanona i teksta Kijevske listova i srodstvo s najstarijim prijevodima evanđelja, psaltira i euhologija.

3. U dijelu »Bibliografski opisi rukopisnih misala« (str. 7—43) autor je dao opis svih poznatih kodeksa glagoljskih misala, bilo potpunih bilo samo sakrifikala. Ukupno je opisano 13 misala i 4 sakrifikala. Sakrifikali su u tri slučaja priloženi brevijarima zajedno s malim ritualom (u Bodlejskoj biblioteci MS Canon Lit. 172, u Nacionalnoj u Parizu Slav. 11 i u Narodnoj i sveučilišnoj (Studijskoj) u Ljubljani sign. 22), dok je jedan put to samostalno knjiga (u Metropolitanskoj bibl. u Zagrebu, danas sign. MR 180).

Vajsovi se opisi pojedinih kodeksa odlikuju preciznošću, preglednošću i isticanjem bitnosti. Stoga su mnogo vredniji nego Milčetićeve opisi u »Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji« (Starine XXXIII). Šteta je, što nije kod svakog kodeksa navedena i literatura o njemu, kao što je to autor redovito činio u knjizi »Nejstarší breviář« za brevijare. Isto tako šteta je, što nisu pobilježeni biblijski odlomci, što se čitaju u misalima.

U prikazima kalendara nije dovoljno, što je Vajs svraćao pažnju samo na slavenske svece (u prvom redu na sv. Ćirila i Metodija te Većeslava i Ludmilu), jer se iz toga ne dobiva slika njihovih matičnih predložaka ni njihove metropolitanske ili lokalne pripadnosti. Trebalo je donijeti barem još one zapovijedane blagdane, koji prelaze uobičajeni rimski indeks.

Kod Novakova misala (Bečka Nacionalna bibl. cod. slav. 8) dobro je učinio prof. Vajs, što je iznio Novakov zapis iz g. 1368, jer je Milčetić — premda je inače ispisao mnogo zapisa — izostavio baš ovaj najvažniji, tek

je trebalo istaknuti činjenicu, da su u ovom zapisu prepoznati najstariji hrvatski stihovi. U Klaićevoj Povijesti Hrvata II, 2 str. 37 nalazi se reprodukcija toga zapisa. O vrijednosti teksta Novakova misala Vajs govori kasnije u poređenju s Najstarijim.

O kodeksima Bodlejske knjižnice u Oxfordu osjeća se kod nas veća potreba literature, jer još kod nas nisu opisani ni u Milčetića ni drugdje, a ima među njima i liturgijskih i drugih rukopisa. O njima je pisao Vajs u članku »Hlaholské kodexy v Bodlejaně v Oxfordě u Časopisu katol. duhovenstva g. 1915.

Kod I. ljubljanskog misala nije jasno, kako tekst počinje na listu 118 i 119 riječima *ndla n a mesopustь*; u Milčetića (str. 20) veli se, da je to na prvom listu.

U II. ljubljanskom misalu Vajs čita nešto drugačije zapis od g. 1475. nego Milčetić (str. 21), a kako izričito ne poređuje svoje čitanje s Milčetićevim, ne znamo, koje je čitanje bolje. Isto tako ima razlika i u čitanju zapisa iz g. 1612, a čini se, da je Milčetić ovdje točniji, jer je on uopće ovaj ljubljanski kodeks točnije opisao nego druge.

Razlika u čitanju zapisa ima kod naše dvojice bibliografa i u drugim kodeksima. U Novljanskom misalu mogao sam na pr. kontrolirati njihovo čitanje. Konstatirao sam, da zapis od g. 1493. ima u Vajsa samo jednu pogrešku, t. j. *crkvi mj. crikvi*. Zapis od g. 1499. (a može biti i nešto kasnije) nalazimo i u Milčetića i u Šurmina (Acta croatica 426—427). Šurminovo čitanje je manje mjerodavno, jer je uzeto iz jednog starijeg prijepisa, a ne iz originala. Milčetićevo i Vajsovo čitanje se prilično podudaraju, samo na kraju Milčetić ima kao nesigurno čitanje u zaporkama *crikve rečene*, a Vajs *ste Lucie*. U Šurmina je to mjesto kao u Milčetića. Ja sam to nejasno mjesto pročitao: *crkve (?) ste Lucie i...* Osim toga ja sam, za razliku od Vajsa i Milčetića, pročitao *i-strinić* (umjesto Milčetićevo i Vajsova *ustrinić*, u Vajsa 13. redak), a s mojim se čitanjem slaže i Šurminov predložak; zatim *ki biše pleban' umjesto ki bivši pleban'*; *klerg' umjesto kler'*; Vajsov i Milčetićev *gdn an (ton)* stvarno je danas nečitljiv, stoga u Šurmina glasi *and (riè)*. — Bilješka od g. 1515. važna je kao inventar novljanske crkve, a posebno kao inventar njenih knjiga, ali ga Vajs nije čitava iznio kao što je to učinio Milčetić (str. 14—15); ja bih samo dodao, da sam Milčetićev *frièl* čitao *ferièl*.

O Vatikanskom misalu Illir. 8 ne izražavaju se ni Milčetić ni Vajs točno o godini njegova postajanja: da li g. 1435. ili 1441. Očekivali bismo nešto više o paleografskim osobinama kao i o ornamentalnoj strani ovoga kodeksa. Isto tako trebalo je konstatirati, da se ovaj misal nalazi u Rimu od g. 1627.

Kod II. vrbanskog misala (str. 30) nije obrazloženo datiranje godinom 1463, što je stvarno učinjeno po tabli pomičnih blagdana, koja počinje godinom 1463. pa ide do g. 1506. U Vajsa je nastala pogreška u folijaciji kalendarskog dijela, t. j. umjesto fol. 181—185 treba da stoji 281—285.

Za kodeks Jugosl. akademije III b 3 treba točnije kazati, da počinje s trećom nedjeljom prišastva. Treba spomenuti, da se u Jugosl. akademiji nalazi i jedan veći fragmenat glagoljskog misala (III b 2), koji je opisan

u Milčetića na str. 155, a ne bi bilo uopće na odmet, da su se popisali svi iole znatniji fragmenti misala.

Kodeks Metropolitanske knjižnice u Zagrebu (priručni misalić, signiran sada MR 180, dok je 34—6 valjda prijašnja signatura) ima na posljednjem listu »pjesmu ili molitvu«, kojoj Vajs nije pridao nikakve veće važnosti, dok joj je Milčetić donio i tekst (str. 7—8). Ovom tekstu nisu ni naši literarni historiči posvetili pažnje, kako bi trebalo, jer je to pjesmotvor iz XV st. tipa Šibenske molitve u slobodnom stihu.

Nije čudno, što Milčetić u Bibliografiji nije znao za oksfordske kodekse, nego je čudno, da mu je izbjegao kodeks Studijske (Narodne i sveučilišne) knjižnice u Ljubljani sign. 22 jednako kao i Vajsu u studiji o najstarijem brevijaru. A zanimljiva je okolnost, da je taj kodeks negda bio vlasništvo isusovačke residencije u Dubrovniku, a zatim se našao u Kopitarevoj zbirci. To je brevijar sa sakrifikalom.

4. U članku »Tiskani misali« (str. 45—55) prof. Vajs je opisao štampane misale od g. 1483, 1494, 1528, 1531 i 1561. Kasnije posttridentinske štampane misale Vajs uopće nije dirao. To je doduše razumljivo, jer se Levakovićevim izdanjima prekinula prirodna razvojna linija hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga, ali već je krajnje vrijeme, da se i bibliografski i sadržajno prouče kasnija izdanja i utvrdi, koliko su u njima kasniji redaktori mijenjali, a koliko je u njima ostalo od staroga fonda u stvarnom i jezičnom pogledu.

Editio princeps od g. 1483. Vajs je poredio s Novakovim i Najstarijim misalom, a njegovi rezultati ukratko glase: Najstariji čuva stariji tekst (biblijski), koji je osnovan na grčkom predlošku; Novakov je više puta stari tekst ispravljao po latinskoj Vulgati, a Editio princeps ga potpuno slijedi. O toj problematici govori autor kasnije u vezi s Najstarijim misalom, pa u tekstu daje i paralele ovih triju kodeksa. Govoreći o Editio princeps Vajs nije obrazložio neke svoje aluzije na str. 47: »da se iz njezina pravopisa vidi, kako su stari glagoljaši XIV—XV vijeka čitali stare glagoljske tekstove«; zašto je tu ediciju uzeo »kao uzor za transkripciju novog misala«; zatim da on »u cjelini daje sistem poduprt autoritetom starine«.

S obzirom na nalazišta ovog misala napomenut ću, da se jedan defektan primjerak nalazi u knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Primjerak franjevac trećoredaca, koji se negda nalazio u samostanu na Glavotoku (kako to stoji i u Vajsa), bio je g. 1933, kad sam ja opisao taj primjerak u Glasniku Proforskog društva (knj. XIV. str. 361—365) u franjevačkom samostanu u Krku, dok se sada nalazi u njihovu samostanu sv. Ksavera u Zagrebu. Takvo seljenje je nepravilno, kad se radi o predmetu, koji ulazi u naučne bibliografije.

Za misal od g. 1494. Vajs je propustio kazati, da mu je sačuvan jedini primjerak u biblioteci Narodnog muzeja u Budimpešti, a nije spomenuo ni jedinu studiju o njemu, t. j. Oskara Asbotha »Das zu Zengg im Jahre 1494 gedruckte glagolitische Missale« (Archiv für slav. Philologie XIX, 214—230). Tu treba ispraviti i pogrešku, da je Silvestar Bedričić autor glagoljskog Naručnika (str. 47), jer je on samo prevodilac, dok je autor Guido de Monte Rocherii.

Kod svih ovih štampanih misala, osim Prvotiska, nema u Vajsovoj studiji nikakva međusobna poređenja njihovih tekstova, a nema ni njihovih nalazišta (iako su to velike bibliofilske rijetkosti) ni literature o njima. Spomenut ću samo, da Baromićev kodeks, po mojem brojenju, ima ukupno 544 lista, a Brozićev ukupno 549, dok po Vajsu Baromićev ima 533, a Brozićev 543 lista. To je brojenje vrlo komplicirano zbog veoma nezgodne folijacije i signiranja u oba kodeksa.

5. Glavno poglavlje: »Najstariji misal hrvatskoglagoljski« (str. 56—58) sadržava opširni bibliografski opis rukopisa sa sadržajem, bilješkama izvan teksta, prikazom jezika i pravopisa kao i paleografskih osobina. Kad je već kodeks ovako opširno prikazan, svakako je nedostatak, što nije navedena literatura (Kukuljević u Arhivu za povj. jugosl. IV, 70, Jagić u Archiv f. sl. Phil. XXV, 5, Milčetić i K. Horvat u Starinama XXXIII). Trebalo je pritom ispraviti grdnu mješanicu, što ju je napravio Horvat u Starinama XXXIII, 507—511 i 522—526 opisujući dva puta ovaj misal, kao da se radi o dva različita kodeksa. Osim toga trebalo je nešto reći i o zanimljivom historijatu ovoga važnog rukopisa. Iz zapisa u kodeksu razvidno je, da se on nalazio u XV st. u Omišlju kao vlasništvo župne crkve, da se ondje jamačno nalazio i g. 1387., a ondje je valjda bio i pisan. Kodeks je bio u Omišlju i u XVI st. Kad se u prvoj četvrti XVII st. povela živa akcija za novo izdanje glagoljskih liturgijskih knjiga, nadbiskup zadarski Oktavijan Garzadoro sabrao je nekoliko starih misala i brevijara iz raznih primorskih biskupija i god. 1627. poslao kongregaciji Propagande 3 misala i tri brevijara, da bi mogli poslužiti prilikom redigiranja novih izdanja. Šaljući te stare kodekse u Rim Garzadoro piše kongregaciji 26. IX. 1627.: »ne di più antichi se ne sono potuti trovare« (ispor. J. Jurić: Pokušaj zbora za širenje vjere god. 1627, Croatia sacra 8, str. 170—172, i J. Radonić: Štamparije i škole rimske kurije, Beograd 1949, str. 32). Među poslanim misalima nalazio se i ovaj najstariji, te se on sve do početka XX stoljeća nalazio u biblioteci Propagande u Rimu, a onda je prenesen u Vatikansku biblioteku zajedno s drugim kodeksima iz iste biblioteke. Da se u Garzadorovoj pošiljci nalazio baš spomenuti omišaljski misal, proizlazi iz spomenutoga njegova dopisa, u kojem kaže, da je najstariji misal, što ga šalje, iz g. 1387. Poznata je bilješka iz g. 1387. u našem misalu, po kojoj su i Garzadoro i drugi u Rimu držali, da je te godine bio pisan. Ali je već Matej Sović u uvodu Slavenskoj gramatici M. Smotrickoga (druga polovina XVIII st.) opisujući glagoljske kodekse Propagandine biblioteke prikazao ovaj misal riječima: »Primum missale annum 1387. praecedit, nam hoc anno posteriori manu folio ante Commune apostolorum decreta Joannis episcopi a vicario Fr. Mathaeo referuntur«. K tomu Sović nastavlja: »Ex inventario autem sacrarum superlectilium de mandato principis Ioannis Frangipani anno 1475. Veglam missarum colligitur, inter missalia slavnica extitisse etiam Sacram scripturam« (ispor. I. Milčetić: Matije Sovića predgovor »Slavenskoj gramatici«, Starine XXXV, 405). Sović eto spominje poznate zapise u Najstarijem misalu. Isto tako Sović na citiranom mjestu spominje druga dva misala Propagandine biblioteke, jedan iz g. 1402., a drugi iz g. 1435., a to su baš godine, kojima je i Garzadoro datirao ona druga dva misala, što ih

je bio poslao Propagandi. Ovaj od g. 1435. identičan je dakle s današnjim Vatikanskim Illir. 8, dok za onoga od g. 1402. (koji je, po Soviću, pisao »sacerdos Lupus«) nije poznato gdje je svršio.

Treba požaliti, što u prikazu kalendara prof. Vajs nije donio čitav kalendar ili barem zapovijedane blagdane, jer je kalendar za liturgiste najbolja orijentacija u ocjenjivanju provenijencije i datiranja liturgijskog kodeksa. Ipak je autor dao kalendaru dvije i po strane mjesta, ali po kriteriju: »neki veći blagdani ili sveci poznati osobito u slavenskim zemljama«. Po kalendaru je Vajs točnije datirao ovaj misal »među godinama 1317—1323«. To je zaključio po tom, što je u kalendaru našao mjesta sv. Ludovik biskup, kanoniziran g. 1317., a nema još Tome Akvinskog, koji je bio proglašen svecem g. 1323. Svakako je to važan momenat u datiranju ovoga kodeksa, koji su već i Jagić i Milčetić po grafičkim elementima stavljali u početak XIV stoljeća.

Iznoseći bilješku iz g. 1475., koja sadržava inventar omišaljske crkve, prof. Vajs veli za bibliju, koja se tu spominje, da »se ne zna, je li bila slavenska ili latinska«. Tu sumnju treba apsolutno odbaciti nakon novih podataka, što sam ih o omišaljskoj bibliji donio u Popovićevim Prilozima za književnost XV (1935) str. 14. i 27. Glavni je naime podatak, da se u zapisniku krčke vizitacije od g. 1590. izričito spominje u inventaru omišaljske crkve: »Biblia in carattere schiavo in carta bergamena in foglio«. A da su hrvatski glagoljaši doista imali bibliju, imamo sada nov dokaz iz arhiva osorske biskupije. Naime u inventaru crkve u Belom na Cresu od g. 1624. navodi se među ostalim stvarima i: »Una Biblia in schiavo in bergamina mal in color (?) et mancante di molte carte« (Svežanj XX, fol. 581). Vajs je začudo izostavio i važan zapis iz g. 1480., u kojem se također spominje ova biblija.

U poglavlju o jeziku i pravopisu (str. 82—87) prof. Vajs je dao letimičan pregled po gramatičkim kategorijama. Glavni je njegov zaključak (str. 82), da jezik Najstarijeg misala pokazuje »znakove staroslovenskog jezika, koji nalazimo u najstarijim glagoljskim spomenicima hrvatske recenzije. Izuzeci ili nepravilnosti, koje dolaze u našem kodeksu, osobito u mlađim tekstovima, u rubrikama i bilješkama, lako se tumače utjecajem omišaljsko-vrbanskog narječja«. Ovu posljednju tvrdnju trebat će svesti na pravu mjeru, jer niti nam je jezik Omišlja iz početka XIV. stoljeća поближе poznat, niti se neki primjeri, što ih Vajs navodi, mogu uzeti za potvrde omišaljskoga govora. Tako u stvari zamjene glasova *ѣ* ili *ь* sa *e* mora se reći, da u riječi *plъteno* imamo opći nastavak *-en*; riječ *semrtъ* (i izvedenice) dolazi u mnogim glagoljskim spomenicima kao prilično obična pojava (na pr. nalazim je u misalu Jug. akademije III b 3); riječ *dešći* (koju i K. Meyer u Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk, Leipzig 1928, str. 102 smatra jedinim sigurnim primjerom zamjene domaćega *e* za *ь* u brevijaru Vida Omišljanina) možda je i dobila glas *e* pod utjecajem analognih zamjena u domaćem omišaljskom narječju, ali se ondje sigurno nikad nije govorilo »deći«, kao što se ni danas ne govori; k tomu za riječ *dešti* i Miklošić u Lexiconu s. v. *dъšti* kaže, da dolazi u glagoljskoj književnosti.

Zamjenjivanje slova *ћ* i *і* (ikavizam) kao i zamjenjivanje slova *e* i *ѣ* (ekavizam) ne govori mnogo za lokaliziranje u Omišalj, jer je ta dijalekatska crta daleko rasprostranjenija. Glagol *obećati* ima *e* na mjestu *ћ* na gotovo cijelom čakavskom i štokavskom području, a često je tako i sa glagolskom osnovom *věšta-* (v. Rešetar, Dubrovački zbornik od g. 1520, str. 174). Isto tako i svi oni primjeri, što ih Vajs donosi za zamjenu *e* < *ę* (počevši od *greduća* do *žeti*) ne govore nipošto baš za Omišalj, jer su odviše rasprostranjena pojava. Očekivali bismo radije, da će se omišaljski pisar katkada izdati pisanjem samoglasnoga *l* i *r* sa *el* (ili *e*) i *er*, a ipak takvih slučajeva autor nije konstatirao. Zaključujem dakle, da se iz Vajsova materijala ne može još smatrati dokazanim, da je najstariji misal bio pisan u Omišlju (ili Vrbniku).

U poglavlju »Grafika i paleografske osebine« (str. 87—88) Vajs s pravom vidi u grafici Najstarijeg misala dokaze njegove starine, ali on nije materijal ovdje onako iscrpio kao u analognom poglavlju o najstarijem brevijaru. Na temelju priloženih snimaka staviti će nekoliko primjedaba, iako nešto od njih ide možda na teret crtača. Govoreći o elementu okruglosti kod pojedinih slova prof. Vajs veli, da se kod slova »t« i »v« vertikalni stupci spajaju lukom, a ne ravnom crtom. Rekao bih, da to vrijedi više za »d« nego za »t«. Uostalom za ovaj spomenik je karakteristična promjenljivost u ovim spojnicama, tako da u istom tekstu vidimo u jednoj riječi oblu, a u drugoj ravnu spojnicu kod slova »v« i »d«. Iznad linearnog sistema diže se ne samo ligatura »pr«, nego i ligature: »po«, »ho«, »lo«, »no«, »iž« i »tr«. Slovo »i« u inicijalima dolazi s ostrim trokutom, a ne onako tupo kao u reproduciranoj slici, a taj oštri inicijal dolazi i u još mlađim spomenicima. I stariji i mlađi oblik ligature »ml« reproduciran je u Vajsa s trokutnim vrškom, dok u fotografijama vidim samo četvorkutaste. Za slovo »iže« veli Vajs, da dolazi »i kao samoglasnik i, i to veoma često«. U fotografijama ga nalazim samo u ligaturi »iž«, pa će jamačno tako dolaziti i drugdje samo u ligaturama. Za stariji znak poluglasa veli Vajs na str. 88., da dolazi samo jedan put (na listu 167), a u francuskom résuméu (str. 170) veli, da ne dolazi ni jedan put.

6. Nakon bibliografskog prikaza Najstarijeg misala prof. Vajs je dodao tri priloga, i to: »I. Mjesto našega misala — Vatikanskog kodeksa sign. Illir. 4 — među najstarijim staroslovenskim spomenicima i njegova važnost«; »II. Kanon najstarijega misala« s dodatkom: »Odnos sadašnjega glagoljskog misala (Parčičeva) prema Vatikanskom«; »III. Odabrani tekstovi misala (Illir. 4)«.

U prvom prilogu (a tako i u ostalima) Vajs ocjenjuje važnost Najstarijeg misala po njegovim evanđeoskim perikopama. On daje ukratko rezultat svojega poređivanja biblijskih tekstova Najstarijeg misala s najstarijim slavenskim biblijskim tekstovima ovim riječima: »Tokom rada nabrojio sam i zabilježio oko 200 mjesta, u kojima se naš misal slaže sa najstarijim evanđelistarom glagoljskim, t. j. sa Assemanovim kodeksom XI. vijeka; uporedo s njim, premda ne već tako često, ide zajedno sa tetraevanđeljem Nikoljskim... U polovini se slučajeva slaže naš misal sa evanđeljarom Ostromirovim, a samo u trećini sa četveroevanđeljem Zografskim. Još se manje slaže s evanđeljarom zvanim »Savina knjiga« i

sa tetraevandeljem Marijanskog kodeksa... U našem se dakle najstarijem misalu sačuvao stari izvorni tekst evanđelja na mnogim mjestima bolje nego u ikojem drugom staroslovenskom spomeniku same bugarske redakcije, a to znači mnogo.« Zatim je pisac iznio oko 200 evanđeoskih mjesta zajedno s paralelnim mjestima u drugim najstarijim evanđeoskim slavenskim kodeksima.

Tako isto nalazi Vajs i u kanonu Najstarijeg misala — uza sve kasnije promjene — »mnogo dokaza njegove velike starine«. Po kraticama i m r t. j. i m e r e k b pisac veže ovaj kanon sa samim Euhologijem Sinajskim, po čem on sudi, »da ovaj naš prijevod kanona potječe iz onoga izvornog prijevoda rimskog kanona, koji moramo pripisivati prevodiocu najstarijeg slavenskog sakramentara, koji je bio predložak Kijevskim listovima«. Za potvrdu te tvrdnje Vajs iznosi iz kanona niz riječi, koje potvrđuju srodstvo našega kanona s najstarijim prijevodima evanđelja, psaltira i euhologija. Primijetio bih za riječ r a č i t i, koju Vajs ubraja među moravizme, da ona dolazi i u drugim slavenskim jezicima, a u hrvatskom je bila, a djelomično je i danas, vrlo raširena. Prema tomu mislim, da je Vajs previše zaključivao na toj riječi kao »najvažnijoj riječi, koja karakterizira ćirilometodijsku epohu« (str. 119). Dobro je, što je pisac zatim dao cijeli tekst kanona našeg misala s varijantama iz bečkih misala Novakova i Ročkoga. Iz toga poređenja rezultira, »da je Vatikanski tekst najstariji, a Ročki da je Vatikanskom bliži nego Novakov«. O pitanju odnosa našeg kanona i prema tomu Kijevskih listova prema t. zv. liturgiji sv. Petra prof. Vajs je jedva stigao da se ponešto izrazi u naknadnim napomenama (str. 118 i 173) ne odbijajući Vašičine rezultate. U dodatku o Parčićevu misalu Vajs konstatira, da je Parčićev tekst kanona jednak najstarijem misalu uz manje promjene, koje nisu išle na bolje.

U »Odabranim tekstovima misala« pisac donosi i ćirilskoj transkripciji ove tekstove: a) od nedjelje prve prišastva do kvatrene srijede (fol. 1—4), b) nedjelja na mesopust (fol. 23^v—24), c) na nedjelju prvu posta (fol. 29—30), d) na nedjelju drugu posta (fol. 37^v), e) na Cvjetnu nedjelju s mukom po Mateju (fol. 73—77^v), f) na nedjelju Pashe (fol. 110—112). Ispod teksta dodane su varijante iz misala Novakova i Prvotiska (1483), po čemu rezultira, kako je već rečeno, prednost Vatikanskog u pogledu starine teksta.

Šteta je, što Vajs nije za svoju transkripciju tekstova obrazložio tehniku transkripcije, jer ovako nije uvijek jasna originalna grafija.

Pošto smo tako iscrpli gradivo Vajsove studije o Najstarijem glagoljskom misalu, možemo konstatirati, da tu ne nalazimo spomena o nekim problemima, koji zasijecaju u povijest glagoljskih misala uopće, a posebno Najstarijeg. Tako nema govora o osnovnom pitanju, t. j. u odnosu glagoljskih misala prema latinskim; nije ni načeto pitanje regionalne odnosno metropolitanske pripadnosti pojedinih naših kodeksa, osobito u sanktoralu, u koju svrhu je potrebno proučiti latinske liturgijske kodekse zadarske i akvilejske metropolije. Osjeća se potreba, da se prouči jezični materijal kao sastavni dio i putokaz naše kulturne historije. Osobito je potrebno proučiti tragove grčkih tekstova i grčkog jezika uopće, a napose u reproduciranju liturgijske nomenklature i svetačkih imena. Te bi naime

pojediniosti imale da nam još mnogo toga otkriju iz naše kulturne prošlosti, pa je to zadatak, koji čeka naše liturgiste.

7. Na kraju nekoliko sitnijih primjedaba, koje se tiču tehničkih i redakcijskih poslova. Iako je knjiga doživjela teških peripetija, ipak su se mogli izbjeći neki nedostaci, da je redakcija bila budnija i više pažnje posvetila tehničkoj i jezičnoj korektnosti kao i sitnim stvarnim pogreškama. Tako na pr. fotografske reprodukcije trebale su biti dane crno na bijelom, a ne bijelo na crnom. Glagoljska slova i ligature, što se prigodice navode, trebala su biti točnije i pravilnije crtana, kako bi odgovarala originalnom obliku. Loše djeluje pokušaj, da se u ćirilskoj transkripciji tekstova imitiraju originalne ligature i originalne glagoljske kratice »per litteras superpositas« pisanjem slova nad slovom u velikom razmaku (vidi na pr. kako je reproducirana glagoljska ligatura »iž« na str. 111. u 5. retku i drugdje). Štamparske pogreške su, čini se, propuštene u dosta velikom broju, jer ako se radi o pogreškama originala, onda je to trebalo posebno obilježiti. Pogreške su štampe na pr. Kirila (str. 17) mj. Kirina; nanъ (str. 69) mj. na dnъ; vzia (str. 73) mj. vzma; ndle osmodesetne (str. 58) mj. sedmodesetne, a valjda i avdifakš' (str. 67); jer Vajs to ime prenosi kao »Audifaka«, dok drugi glagoljski kalendari imaju »Avdifakta«. I t. d. Redakcija je propustila da ispravi neke omaške, kao na pr. kad se dan sv. Marte naziva »Martinje« (str. 64), ili kad se za sv. Dujma kaže, da je bio biskup splitski (umjesto solinski) i sl. Tako je trebalo i nekim riječima dati hrvatski oblik, kao na pr. riječi Jovan (str. 28. i dr.), epistolija, kvatembra, osmica (mj. osmina) i sl.

Na kraju primjećujem, da ovim primjedbama i dopunama Vajsovoj monografiji nipošto nije bio cilj, da umanji vrijednost njegova djela za glagoljašku literaturu.